

Tussen Rijn en Lek 1990 2 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9961>

Tussen Rijn en Lek
Tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied
Tussen Kromme Rijn en Lek

24e Jaargang

Nummer 2

juni 1990

Inhoud van dit nummer:

E. Muller:	De eerste kadasterlandmeters in het Kromme Rijngebied	1
C.D.P. Ruckert:	Heeft U een watertoren te koop?	9
R.J. Butterman:	Boomsoorten langs wegen in het 17de eeuwse Wijk bij Duurstede	26
A.A.B. van Bommel:	Varia in familie-archief van Bommel	28
recensie:		
E.A. Canneman	Kastelen aan de Langbroekerwetering	31

Redactie-commissie: R.J. Butterman, Wijk bij Duurstede;
Y.M. Donkersloot-de Vrij, Odijk; L.M.J. de Keyzer, Houten;
H. Reinders, Bunnik; J.E. Toussaint Raven, Odijk; O.J. Wttewaall, 't Goy.

Breleden: A. Graafhuis, Utrecht en G. de Nie, Schalkwijk.

Eindredactie en redactie-adres: Burgweg 4, 3984 I.K. Odijk, tel. 03405-62019.

Secretariaat van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek':

R.J. Butterman, Waalsteen 28, 3961 XB Wijk bij Duurstede, tel. 03435-73570.

Lidmaatschap van de vereniging, tevens **abbonement** op dit tijdschrift:
f 30 per jaar (studenten en scholieren: f 15), over te maken op rekeningnummer
32.98.07.498. ten name van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' bij de Rabobank te
Houten (postrekening van de bank: 214585).

De eerste kadasterlandmeters in het Kromme Rijngebied

Ook voor het gebied tussen Rijn en Lek is met ingang van 1 oktober 1832 het Kadaster, net als in ons hele land - met uitzondering van Limburg - ingevoerd. Zo'n datum klinkt zo messcherp, alsof er daarvoor nog niets was, en alsof na die datum het van een leien dakje liep. Maar zo was het natuurlijk niet, al zijn er mij van het Kromme Rijngebied geen spectaculaire bijzonderheden bekend; of het moest zijn dat, landelijk gezien, dit gebied eerst in een vrij laat stadium is aangepakt, namelijk tussen 1827 en 1829, terwijl men elders direct na de aansluiting van ons land bij Frankrijk, in 1811, om zo te zeggen met vallen en opstaan begonnen was.

Voordat de Fransen ons hun systeem oplegden, was er onder 'Koning' Lodewijk Napoleon een Hollandse variant voor een kadaster ontwikkeld, die geen genade kon vinden in de ogen van de Fransen. Het werk werd gestopt en men begon opnieuw, veelal met andere landmeters, die nogal eens Franse namen droegen. Beide systemen waren vrij primitief opgezet, en geen van beide kan de toets van de landmeetkundige kritiek doorstaan, als men ze beziet in het kader van toenmalige kennis en kunde. Maar het doel was ook slechts een praktische en redelijke basis te verschaffen voor de heffing van de verponding of grondbelasting.

Van dit 'Hollandse' kadaster is in het Kromme Rijngebied als een soort hommage-avant-la-lettre voor de oudheidkundigen, die er thans wonen - alleen van Odijk een kaart vervaardigd¹. Er waren van delen van het gebied rond Odijk ook wel eerder kaarten gemaakt, maar nergens kan men constateren, dat die oudere kaarten een rol gespeeld hebben bij het vervaardigen van nieuwe kaarten. Men mat alles opnieuw; en zelfs de grondslag of de basis van waaruit elke kaart is opgemeten en geconstrueerd, is telkens verschillend. Men was ook niet gewoon om de gegevens voor zo'n grondslag te bewaren en te beschermen. Daarom was het waarschijnlijk ook maar beter om weer opnieuw te beginnen.

1. Rijksarchief in Utrecht (RAU), TA 136.2-(IV.2)-kast 40/52

Boven en rechts: Onderschrift van de kaart van het 'Hollandse' kadaster van Odijk uit 1810, met de handtekening van de landmeter A.A. Holster en de verificateur G. Beest. Rijksarchief in Utrecht, TA. 136.2-(IV.2)

De grondgedachte bij het 'Hollandse' kadaster was trouwens ook, dat de kaarten na 15 jaar verouderd zouden zijn en dat er dan opnieuw gemeten zou moeten worden. Het idee dat ook een kaart bijgehouden zou kunnen worden, telkens als er een verandering was geconstateerd, moest nog geboren worden².

In 1813 verlieten de Fransen ons land en in die verwarde tijd werd ook de opmeting voor het Kadaster stopgezet. Eerst in 1817 werd het nuttig gevonden er mee door te gaan, zij het met enkele wijzigingen en verbeteringen. Het ging echter in een traag tempo en al spoedig kwam men tot de conclusie, dat als de plaatselijke situatie veranderd was, er herzieningen

2. A. Scheffer, 'Het "Hollandse" Kadaster', in *Nederlands Geodetisch Tijdschrift*, 1977 nr. 7, p. 17-26, en in *Nederlands Archievenblad* 1978 nr. 82, p. 25-40.

Ik ondergetekende Verificateur der
 Landmeetinge, ten dienste van het
 middeel der verpandinge, in het Arrondissement
 Wijk te Zierikzee, Certificeer hier mede op
 den Eed aan den Limben gedaan, dat bovenstaande
 Kaart na gedaane Doelmeetinge, te verre
 mij kennelyk is door mij accoord is bevonden
 Heide

Rechteronderschrift van de kaart van de vorige pagina.

nodig waren³.

Zo sukkelde men voort tot men in 1826 haast begon te krijgen; in 1829 moest alles geklaard zijn, hetgeen niet lukte. Het werd uiteindelijk, zoals reeds vermeld, 1832. Het Kromme Rijngebied behoorde weliswaar niet bij de delen van ons land, die het allerlaatste klaar kwamen, maar mogelijk heeft men voorrang gegeven aan die gebieden, waar voor het 'Hollandse' Kadaster al kaarten vervaardigd waren. Het volgende lijstje geeft een overzicht van het gereedkomen van de kadastrale kaarten in ons gebied⁴.

-
3. E. Muller, 'Kadastrale plans vóór 1832' in *Nederlands Geodetisch Tijdschrift*, 1981/5 p. 178-182.
 4. Deze gegevens zijn afkomstig van vermeldingen op de verzamelkaarten, die bewaard worden in de Topografische Atlas op het RAU, alwaar ze met latere kadastrale kaarten overzichtelijk geordend zijn door de heer H. de Lanoy Meijer.

Gemeente	'Hollandse' kadaster (1806-1811) jaar & landmeter	'Franstalige' kadaster (1811-1813) jaar & landmeter	Definitieve kadaster (ca. 1816-1832) jaar & landmeter
Bunnik			1829 J. Vesters
Cothen			1829 J.B. van Zijlmans
Houten			1828 J.B. van Zijlmans
Langbroek			1828 A. Slits
Odijk	1810 A.A. Holster		1829 J. Vesters
Oud Wulven			1827 J. Vesters
Schalkwijk			1828 J.B. van Zijlmans
Schonauwen			1828 J.B. van Zijlmans
Sterkenburg			1828 A. Slits
Werkhoven			1828 J.B. van Zijlmans
Wijk bij Duurstede			1828 A. Slits
Zuilen	1810 J.B. van Zijlmans	1812 C.D. Vaillant	1819 geen naam 1831 J. Vesters

'Zuilen is ter vergelijking toegevoegd. Het betreft een gemeente waar men reeds in de Franse tijd met de metingen was begonnen.'

Over deze Vaillant is mij verder niets bekend. De andere landmeters kwamen alle uit Brabant en zij hielden daar ook hun thuishaven, met uitzondering van Vesters, die (althans in 1832) in Utrecht woonde. Veel is over de omstandigheden, waaronder zij werkten, en over de techniek, die zij toepasten, niet bekend, maar gelukkig is wel de volledige ambtelijke correspondentie inzake het kadaster uit die periode bewaard gebleven⁵. Als alles goed en normaal verloopt is een dergelijk ambtelijk archiefstuk oersaai. Maar zodra van de regels wordt afgeweken of als er verschillen van inzicht optreden, wordt het interessant. En nu was Slits een persoonlijkheid, die zijn directe chef, de ingenieur-Verificateur van het Kadaster in de provincie Utrecht, P. van den Bosch, nogal eens voor problemen stelde. Deze laatste was geen sterke figuur, en hij deed vaak zijn beklag bij zijn superieur, de Gouverneur van de Koning in de provincie Utrecht. Dank zij de ruzies die ontstonden is over Slits in tegenstelling tot de ande-

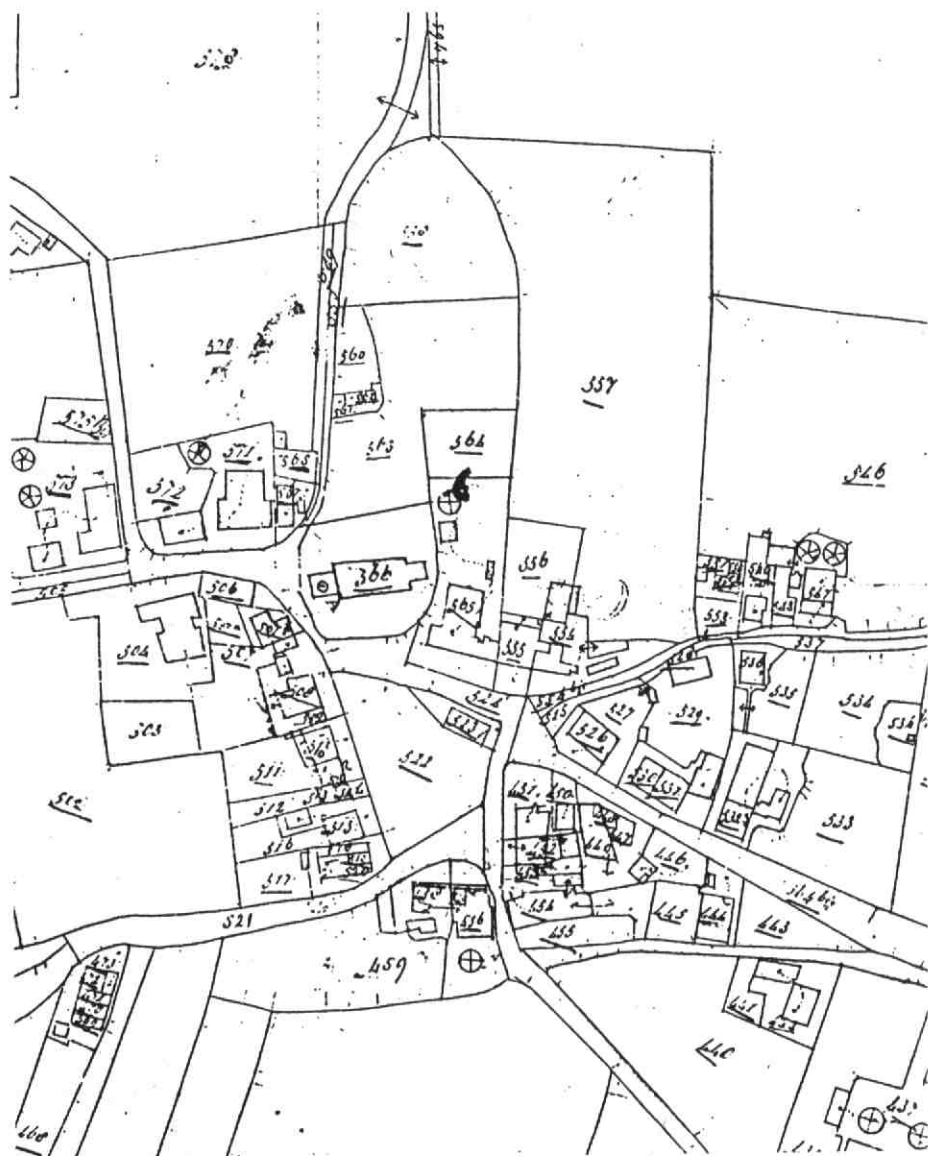
5. RAU, Archief van de Provincie, nr. 8805-B (29 delen) 1826-1844.

re landmeters, nogal wat te vertellen. Hieruit, en ook uit andere bronnen⁶, komen enkele gegevens naar voren over de arbeidsomstandigheden.

Adam Slits was op 24 augustus 1783 te Beek en Donk geboren. Vermoedelijk heeft hij meegelopen en geholpen bij het werk van een ervaren landmeter en zo het vak geleerd. In 1808 is hij zelf ook landmeter. In 1809 heeft hij metingen uitgevoerd voor een Maatboek van Dinxperlo⁷ en in 1810 werkte hij voor het 'Hollandse' kadaster. In verband met de gewijzigde omstandigheden werd hij ontslagen en kort daarop weer in dienst genomen voor de opmetingen volgens de Franse regels voor ons huidige kadaster. Zo heeft hij in Drunen gemeten. Later in 1817 werd hij in Noord-Holland te werk gesteld en in februari 1818 in Utrecht⁸. Inmiddels was hij getrouwd met Francina van der Poel en had hij drie kinderen gekregen, geboren in 1811, 1812 en 1816. Het gezin bleef in Bakel wonen. Vaak zal Slits zijn vrouw en kinderen niet bezocht hebben, want een enkele reis van Utrecht naar Bakel of omgekeerd duurde toch al gauw een volle dag of meer, want het oversteken van de grote rivieren zal wel tijdrovend zijn geweest.

Zoiets moest natuurlijk tot moeilijkheden aanleiding geven, al blijkt daar lange tijd niets van uit de bovengenoemde correspondentie. Tot op 24 september 1824 Slits' vrouw op 40-jarige leeftijd overleed. Hoe het verder ging met de kinderen is niet bekend. Wel valt het op dat de produktie van Slits, die in 1823 en 1824 nogal laag was, in 1825 weer op het oude niveau terug was. In 1826 kreeg hij echter moeilijkheden met zijn chef, die aan de Gouverneur rapport uitbracht en op 5 januari 1827 Slits 'disobediëntie' oftewel ongehoorzaamheid verweet. De gouverneur suste het een beetje; hij scheen zijn klantjes te kennen en tekende er bij aan; "schijnt met den Ingr-Verificateur niet te kunnen harmoniëren". Een half jaar later was het weer raak; er bleven wrijfpunten en dat ging zo door. In 1828 werd de stijl van de correspondentie grimmiger, hetgeen wel in verband zal hebben gestaan met de grote aandrang om het Kadaster zo snel mogelijk te vol-

-
6. Inlichtingen van ir. A. Scheffer te Tilburg, van het Streekarchivariaat "Peelland" te Deurne en van het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem, Archief van het Provinciaal Bestuur, 1814-1850.
 7. E. Muller en K. Zandvliet, Admissies als landmeter in Nederland voor 1811. Alphen aan den Rijn, 1987.
 8. *ibidem*.

Een gedeelte van het kadastrale minuutplan van het dorp Houten.

tooien. De problemen met Slits sleepten zich voort. Hij is eind 1828 met zijn zoon, die hem hielp bij de metingen, voor de Kerstdagen naar huis gegaan. Op 3 januari 1829 meldde de ingenieur-verificateur aan de Gouverneur, dat Slits met zijn zoon "de vier achter(een)volgende Heiligendagen een kleine uitstap huiswaarts meende te doen en van daar tot op heden niet zijnde geretourneerd". De gouverneur reageerde hier niet op.

Na nog meer moeilijkheden, wordt Slits tenslotte op 14 januari 1830 met zijn zoon naar Makkum in Friesland gestuurd. Hij had echter de metingsresultaten van Maarn nog niet ingeleverd en de ingenieur-verificateur wilde deze controleren, waarbij hij opmerkte dat het "een zeer uitvoerig daardoor langdurige verificatie vereischende" zaak zal worden. Dat was een reden te meer voor Slits om er zelf bij te willen zijn en hij vroeg daarom uitstel "tot dat het ijs uit het water (is) en de stoomboot weder vaart, als wanneer ik het traject van Haarlingen op Utrecht in een dag en een nacht kan afleggen". Hier werd negatief op beslist en toen hij vervolgens de stukken direct moest overdragen, verklaarde hij dat de plans in Rijsenburg gehaald konden worden, "alwaar dezelfde door mij in het aldaar zijnde logement zijn vervaardigd geworden". Natuurlijk constateerde de ingenieur-verificateur "grove misslagen" in de metingsstukken, die "weinig of niet beter zijn te achten, als die welke vroeger zoo onvolkomen onder het Fransch bestuur ... zijn vervaardigd geworden". Van Zijlmans moest ze op kosten van Slits verbeteren en op 15 mei 1830 is de verificatie van Maarn voltooid.

Slits en zoon werden in juni 1830 naar Gelderland overgeplaatst. Bij de invoering van het Kadaster in 1832 werd eerst alle personeel ontslagen, en vervolgens werden voor de bijhouding van de kaarten en registers enkele landmeters weer, volgens een ander beloningsstelsel, in dienst genomen. Maar Slits was daar ondanks zijn verzoek niet bij. Wel kreeg hij een administratieve baan bij de Bewaring van het Kadaster te Helmond. Hij is later nog "schoolonderwijzer" geweest. In 1854 verhuisde hij naar Aarle Rixtel, waar hij op 4 september 1858 overleed.

Met de vervaardiging van kaarten was het Kadaster nog niet klaar. Er moesten registers⁹ worden aangelegd en de waarde van de grond en de

9. Deze kaarten en registers kunnen nuttige informatie verschaffen bij historisch onderzoek. Het valt buiten het kader van dit artikel om daar

gebouwen moest getaxeed (=geschat) worden. Dit laatste gebeurde onder leiding van een speciale functionaris: de inspecteur van het Kadaster. Het resultaat moest vervolgens in registers verwerkt worden.

De invoering van het aldus voltooide Kadaster leverde echter zoveel bezwaren op over de hoogte van de nieuwe belasting, dat deze gefaseerd ingevoerd moest worden. Over de bijhouding van de kaarten en de registers had men nog maar nauwelijks nagedacht. De daarvoor gestelde regels moesten diverse malen bijgesteld worden, maar er werden in de loop van anderhalve eeuw zoveel verbeteringen aangebracht, dat het Kadaster thans tot een moderne dienst is uitgegroeid. De huidige landmeter met zijn automatische apparatuur is niet te vergelijken met de landmeter die omstreeks 1828 de eerste metingen, ver van zijn gezin uitvoerde, en die onder primitieve omstandigheden zijn kaarten vervaardigde.

Ir. E. Muller,
(gepensioneerd hoofd-ingenieur van het Kadaster in Utrecht), Bunnik.

De watertoren en de nabijgelegen Oude Kromme Rijn. Foto: Otto Wittewaall

nader op in te gaan. meer gegevens zijn te vinden in de *Kadastergids* van F. Keverlingh Buisman en E. Muller, 's-Gravenhage, 1979 (Een uitgave van de Rijksarchiefdienst).

Heeft U een watertoren te koop?

De watertoren van Werkhoven: van bedrijfsfunctie naar woonfunctie

Samenvatting

In dit artikel geeft de auteur in hoofdlijnen aan hoe de drinkwaterleiding in het zuidelijke deel van de provincie Utrecht in de dertiger jaren tot ontwikkeling komt. Hij gaat in op de plaats van een watertoren in een drinkwaterleidingsysteem. Hij beschrijft een aantal zaken van de bouw van de toren van Werkhoven waarbij blijkt, dat er lokale bouwmeesters aan te pas zijn gekomen. Er is een verband tussen de toren van Werkhoven en die van Lopik. Tevens is er een relatie met de watertoren van Mijdrecht. Na ruim 50 dienstjaren is de watertoren van Werkhoven zoals zoveel andere watertorens in Nederland, buiten gebruik gesteld. Dit kan door een gewijzigde bedrijfsvoering bij de waterleidingbedrijven onder meer door winning binnen een kleiner verzorgingsgebied en lokale pompstations. De toren van Werkhoven wordt echter, mede gelet op de cultuurhistorische waarde, niet afgebroken. De auteur beschrijft tenslotte de verkoop van de toren aan een particulier met als bestemming woondoelcinden.

Inleiding

Water tapt U zo uit de kraan. U rekent er op, dat u er over kunt beschikken, dag en nacht, jaar in, jaar uit. Water is een primaire levensbehoefte, voor zowel mens als dier en plant. Maar dan moet het water wel aan bepaalde kwaliteitseisen voldoen.

U vertrouwt er dus blindelings op, dat uw drinkwaterleidingbedrijf die kwaliteit en dus gezond water levert. U kunt vandaag de dag niet zelf in water gaan voorzien zoals men dat vroeger deed. U kunt niet meer letterlijk naar de pomp lopen, naar uw eigen waterton gaan, desnoods als u dat allemaal teveel moeite is, water gaan scheppen uit bijvoorbeeld de Kromme Rijn als u daar vlak bij zou wonen.

Hoeveel water u per dag verbruikt, merk u een beetje als u met tent of caravan op een camping staat. Alleen al voor het koken, afwassen en wat kleren wassen moet er vele keren per dag naar de kraan gelopen worden. Tel daar nog bij het toiletbezoek en het douchen. Zo ongeveer dezelfde

hoeveelheid water die u op die camping uit de kraan haalt, brengt u later weer als afvalwater naar de stortput van het riool. En ook al zit het water een tijdje in ons lichaam, op gezette tijden moet u het toch even gaan wegbrengen op het toilet.

Schoon en vuil water moeten vooral niet met elkaar vermengd worden. En toch gebeurde dat vroeger vaak. Het lozen van faecaliën in de grachten van Utrecht en andere grote steden is bekend. Maar de geschiedenis leert ons dan de harde feiten. Vervuild water vormt een bedreiging voor de volksgezondheid. De meeste cholera-epidemieën hebben, ook nog in het begin van deze eeuw, die omvang kunnen krijgen doordat de bevolking via het water werd besmet.

Menig drinkwaterleidingbedrijf is dan ook tot stand gekomen, doordat artsen in steden en op het platteland de overheid wezen op dat voortdurende ziektegevaar voor jong en oud als er niet gezorgd zou worden voor betrouwbaar water, aangeleverd via een veilig leidingsysteem. Maar tevens moest er voor gezorgd worden, dat er een goed en gescheiden rioeringsysteem voor het vuile water bij werd aangelegd.

Gezond water: in de eerste plaats te danken aan artsen die soms lang op hun gelijk hebben moeten wachten. Een van de oorzaken hiervan in de niet-stedelijke gebieden was, dat kleinere gemeenten moeilijk de aan die systemen verbonden lasten konden dragen en genoodzaakt waren om tot samenwerking te komen. Veel overleg en overreding waren nodig. Maar ook de bevolking had het er moeilijk mee. Waarom water kopen als je het gratis uit eigen regenton, uit de sloot, vaart of put kon halen? Zo is bekend dat iemand in Zuid-Holland wel de aansluitkraan in zijn keuken liet monteren, maar er meteen een kastje om heen timmerde. Gedurende meer dan 25 jaar betaalde die persoon de verschuldigde vaste kosten, maar ... verbruikte geen druppel leidingwater!

Zoals bij alle ontwikkelingen is het wennen. Leidingwater werd dood water genoemd, in tegenstelling tot het "levende" water uit ton, put of sloot. Dat het levende water al veel dood en verderf had gezaaid werd niet erkend. Dat een stad als Utrecht al in 1883 drinkwater had, was geen reden om op het platteland ook met zo'n stadse manier van doen aan te komen. Melkbussen spoelde men het best aan de slootkant op een houten of soms stenen spoeltrap. Weerstand alom, mede door het feit dat de twintiger en dertiger jaren, waar we nu over spreken, voor velen geen vette jaren waren en elke (halve) cent een aanslag op de beurs was. Om tot

een rendabele exploitatie van een waterleidingbedrijf te komen moet men kunnen leveren aan minimaal een bepaalde hoeveelheid afnemers en die waren in de steden natuurlijk eerder en dichter bij elkaar te vinden dan op het platteland. De verslechtering van het oppervlaktewater in de dorpen en kleinere gemeente bracht gemeenten op de gedachte om dan toch maar samen een drinkwaterleidingbedrijf te starten.

Een goed functionerende drinkwatervoorziening is, historisch gezien, mede te danken aan artsen, die - zoals gezegd - gezondheid en water met elkaar in verband brachten. Maar het is ook dank zij bestuurderen, die - soms tegen de stroom in - aan die oproepen van artsen gehoor gaven. En ook dank zij technici, die adviezen gaven, zoals prof. ir. Chr. K. Visser, hoogleraar in Delft, dat deed aan het provinciale bestuur van Utrecht.

Ontwikkeling watervoorziening Zuid-Utrecht

De ontwikkeling van een drinkwatervoorziening voor het zuidelijke gedeelte van de provincie Utrecht kwam in het begin van de jaren dertig op provinciaal niveau aan de orde, omdat in dit gebied niet (meer) in behoorlijk drinkwater kon worden voorzien. Veel steden en ook enkele niet-stedelijke gebieden hadden in die tijd al waterleiding, zoals bijvoorbeeld Amsterdam sedert 1853, Den Helder vanaf 1856 met de eerste voor de drinkwatervoorziening in Nederland gebouwde watertoren en, zoals genoemd, Utrecht in 1883. De ontwikkeling van de drinkwaterleiding was rond 1930 in Nederland op zijn hoogtepunt. Omstreeks die tijd waren al 150 watertorens in bedrijf.

In het jaar 1932 kreeg het ingenieursbedrijf Mabeg^{*} te Utrecht van de provincie Utrecht opdracht voor een onderzoek naar de mogelijkheden van een drinkwatervoorziening, eerst alleen voor het westelijke gedeelte en korte tijd later ook voor het oostelijke gedeelte van het zuidelijke deel van de provincie Utrecht. Zoals elders in landelijke gebieden ook het geval was, luidde het advies, dat alleen gemeentelijke samenwerking kon leiden tot een rendabele en betrouwbare openbare drinkwaterleidingvoorziening. In 1934 volgde de oprichting van de Stichting Drinkwaterleiding Zuid-Utrecht

Het verzorgingsgebied van de genoemde stichting was te onderscheiden in

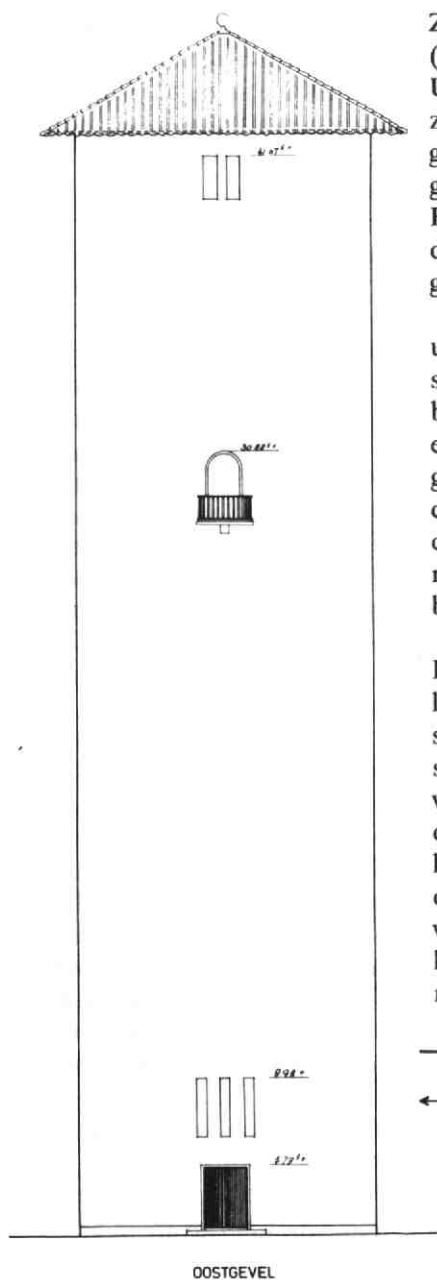
*. Maatschappij tot Bouw en Exploitatie van Gemeentebedrijven.

Zuid-Utrecht West en Zuid-Utrecht Oost (ook wel aangeduid met Zuid/Oost). Zuid-Utrecht West omvatte uiteindelijk - afgezien van latere gemeentelijke herindelingen - de gemeenten Lopik, Jaarsveld, Willige-Langerak, Benschop, Hoenkoop en Polsbroek. Dit gebied werd bediend vanuit de watertoren te Lopik, die daarin centraal gelegen is.

Het gebied Zuid-Utrecht Oost omvatte uiteindelijk de gemeenten Wijk bij Duurstede, Bunnik, Odijk, Werkhoven, Langbroek, Houten, Schalkwijk, Tull en 't Waal en Cothen. In dit deel van het verzorgingsgebied stond de toren van Werkhoven centraal om water te leveren. Teven werden kleine delen van de gemeenten Haastrecht, Jutphaas, Vreeswijk en Willeskop bediend.

De toren van Lopik, die nog in bedrijf is, ligt 18 kilometer verwijderd van het oorspronkelijk enige waterwinpunt, het pompstation Schalkwijk/Vreeswijk. De toren van Werkhoven staat er 12 kilometer vandaan. Tussen het pompstation en de torens liggen kabels voor de automatische melding ter regeling van de watervoorziening vanuit het pompstation naar de torens en kabels voor de telefoonverbindingen. Zo melden de torens aan het pompstation w-

← Oostgevel van de watertoren te Werkhoven.
Fragment uit de bestektekening
(WMN blad nr. T-08/5, 24-6-69)

OOSTGEVEL

anneer en nog 100 kubieke meter in het reservoir aanwezig is. De reinwaterpomp van het pompstation pompt dan water uit de voorraadkelder en stuwt het water door een leiding naar de toren. De waterstand in het reservoir wordt via de kabels aan het pompstation gemeld. Bij de hoogst toelaatbare stand geeft de toren een signaal, waarop de reinwaterpomp automatisch wordt gestopt.

De stand van het water in het reservoir van de toren wordt ook aan het pompstation gemeld, zodat men daar steeds een beeld heeft van het waterverbruik in de betreffende regio.

In het pompstation is via een automatische regeling de voorraadkelder gekoppeld aan de ruwwaterpomp. Als het waterniveau van de voorraadkelder tot een bepaald minimum is gedaald, wordt de ruwwaterpomp ingeschakeld. Die zuigt het water uit de putten die men in de grond heeft gemaakt en perst het door filters om zo de voorraadkelder te vullen. Is de voorraad in de kelder op voldoende niveau, dan stopt de ruwwaterpomp. Op deze manier heeft de toren van Werkhoven, tot hij werd afgekoppeld, in het waterleidingsysteem gefunctioneerd.

Functies van watertorens

Een watertoren heeft in een drinkwaterleidingsysteem twee belangrijke functies. De eerste functie is het leveren van voldoende en constante druk in het gehele leidingennet naar de gebruikers; dit is een expansiefunctie, voor het opvangen van drukschommelingen. De tweede functie is die van buffer voor het opvangen van pieken in het waterverbruik.

Door de hoogte van het water boven de grond ontstaat vanwege de zwaartekracht onder aan de leiding die uit het reservoir komt een druk. Die druk is afgerond 1 atmosfeer per 10 meter waterkolom. De waterdruk, benodigd voor een goede watervoorziening naar de kranen van de gebruikers, ligt rond 3 atmosfeer. Het waterniveau in het reservoir moet derhalve minstens 30 meter boven het laagste punt van het leidingnet liggen. De meeste watertorens voor uitgestrekte plattelandsnetten zoals in Werkhoven, hebben hun reservoir voor de benodigde druk op een hoogte tussen de 35 en 40 meter, soms 45 meter. In meer stedelijke gebieden geeft een hoogte van 25 tot 30 meter al voldoende druk in het hele leidingennet, ook bij diegenen die, zoals dat heet, aan het eind van de leiding zitten. Hogere gebouwen kunnen hiermee niet bediend worden; zij moeten eigen voorzieningen hebben.

Pieken in het waterverbruik treden op als bijvoorbeeld iedereen de

tuin gaat sproeien. Die extra gevraagde hoeveelheid water wordt dan vanuit het reservoir dat als buffer dient, aan het leidingsysteem geleverd, waarna de pompen weer de tijd hebben om het reservoir te vullen. Op deze manier werkend, hoeven de pompen niet op een zelden voorkomende topcapaciteit berekend te zijn. Tegenwoordig worden de torens constant bijgevuld.

De oudst bekende watertoren in Nederland dateert van kort na 1674 en is te vinden op het voormalige landgoed, nu paleis, Soestdijk. Deze toren staat op de Rijksmonumentenlijst. Met de hoeveelheid water uit die toren was Stadhouder Willem III in de gelegenheid zijn fontein en enige tijd te laten spuiten.

In 1839 deden de stoomlocomotieven hun intrede in ons land. Om stoom te kunnen maken is water nodig en dat werd tijdens de rit in tanks meegenomen. Het bijvullen gebeurde onderweg op de stations maar in verband met het rijdschema moest dat wel vlot gebeuren. Nu was er dus vraag naar veel water in korte tijd. Een eenvoudig pompsysteem of, later, een (drink-)waterleiding kon dat niet leveren. Daarom plaatste men op palen van enkele meters hoogte een vat. Men vulde dat via een kleine pomp met water. Als de locomotief kwam, kon het vat via een dikke slag als het ware in één keer geleegd worden. In afwachting van de komst van de volgende locomotief kon men dan het vat weer rustig bijvullen.

Watertorens zijn ook gebouwd voor de eigen watervoorziening van bedrijven en instellingen en als reservoirs voor brandbestrijding.

Voor de drinkwaterleiding werd, zoals eerder vermeld, in 1856 de eerste toren in Den Helder gebouwd. Na een reeks van circa 250 torens werd in Nederland de laatste watertoren in 1970 in Eindhoven gebouwd.

Diverse technische ontwikkelingen maken het de waterleidingbedrijven thans mogelijk door een andere bedrijfsvoering pieken in het verbruik op te vangen en voor de benodigde druk in het systeem te zorgen. In het verzorgingsgebied van het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland (WMN) zijn op verschillende plaatsen in de buurt van groepen gebruikers putten geslagen met een eigen pompinstallatie en drukvoorziening. Voor de opslagfunctie gebruikt men over het algemeen geheel of half ondergronds

gebouwde reinwaterbassins van veelal grotere omvang dan de "kleine" 400 m³ van de watertoren. De verfijnde elektronica met al of niet via computers bestuurd regelsystemen maken dat de signaleringen en regelingen sneller, nauwkeuriger en met kleinere apparatuur uitgevoerd kunnen worden, waarbij de kwaliteit en de betrouwbaarheid van de watervoorziening gegarandeerd blijven.

De Nederlandse watertoren heeft zijn langste tijd gehad. Voor zover torens nog in gebruik zijn voor de watervoorziening hebben ze in de eerste plaats een expansiefunctie en slechts ten dele een bufferfunctie.

Signalement van de watertoren in Werkhoven

De toren in Werkhoven is, evenals die van Lopik, in opdracht van de Stichting Drinkwaterleiding Zuid-Utrecht ontworpen en gebouwd door het Ingenieursbureau Mabeg te Utrecht. De naam Mabeg is met veel watertorens verbonden. Voor zover viel na te gaan is ir. J. Gerber uit Bussum indertijd de ontwerper geweest.

De toren ligt in de gemeente Bunnik aan de Wassertorenweg en is kadastraal bekend als Gemeente Werkhoven, sectie C nr. 564. Het bouwjaar is 1937. Het terrein heeft een oppervlakte van 0,1490 ha (14 are, 90 ca).

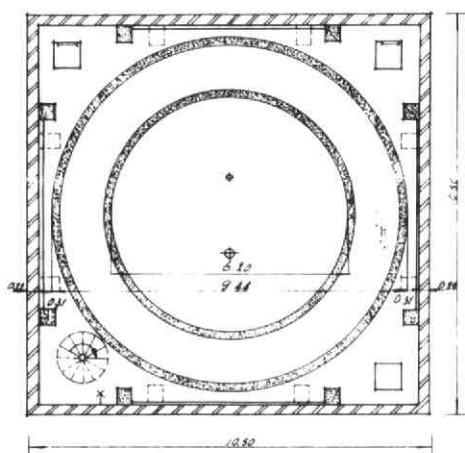
De doorsnede van de toren meet 10,50 x 10,50 meter. De top van het dak ligt op 43 meter boven de grond. Kenmerkend voor het signalement is het vierkante uiterlijk. Wiskundig gezien is die vorm het omgeschreven vierkant van de buitencirkel van het reservoir.

Hij heeft een dubbel, cirkelvormig betonnen reservoir met een inhoud van 360 m³. De onderkant van het vat ligt op circa 28 meter boven de grond. De hoogste waterstand in het vat ligt op circa 35 meter. Het reservoir heeft een hoogte, zo u wilt diepte, van circa 7 meter en een grootste diameter van ruim 9 meter.

Midden in dit reservoir is een cirkelvormige wand

Overzicht verstrekt door ingenieursbureau Mabeg van door hen ontworpen en gebouwde watertorens:

1928 Breukelen
 1934 Den Bommel
 1938 Doetinchem
 1923 Hardinxveld
 1915 Hazerswoude
 1910 Heinoord
 1929 Klaaswaal
 1936 Lopik
 1937 Mijdrecht
 1925 Sassenheim
 1941 Sommeldijk
 1925 Utrecht
 1928 Wassenaar
 1937 Werkhoven
 1926 Winterswijk
 1952 Zandvoort
 1928 Zoetermeer

Doorsnede van het reservoir van de watertoren te Werkhoven. Fragment uit de bestektekening. (WMN blad nr. T-08/5, 24-6-69)

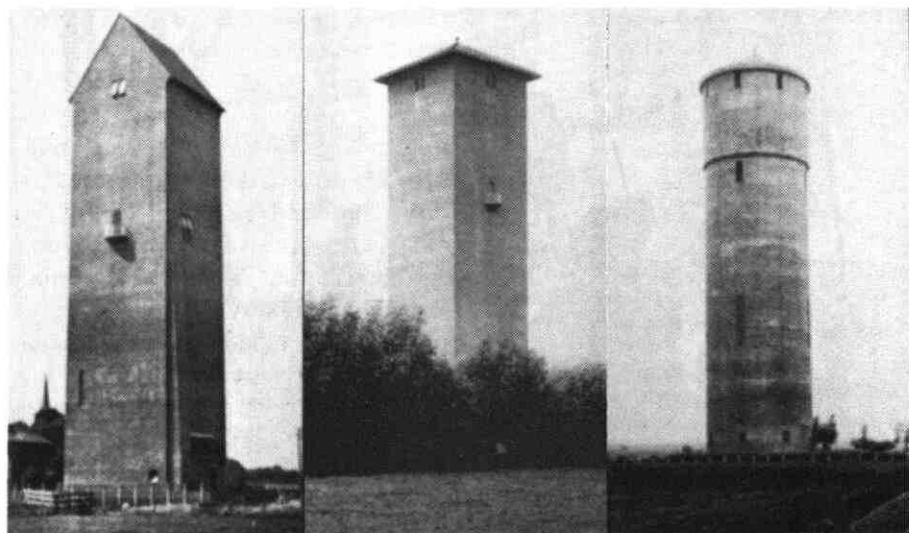
De toren in Lopik, ook ontworpen door de heer Gerber, heeft eveneens een rond, dubbel waterreservoir. Precies daar omheen heeft men het buitenwerk gemaakt, zodat deze toren een rond uiterlijk heeft. In dit verband moet een derde ontwerp van de heer Gerber worden genoemd: de watertoren van Mijdrecht. In deze toren is de driehoek verwerkt, namelijk in de dak- en gevelconstructie. Vermeldenswaard is dat de toren in Mijdrecht ter hoogte van de lekvloer aan de buitenzijde een deur met balkonnetje heeft, zoals dat oorspronkelijk ook bij de watertoren in Werkhoven aanwezig is geweest.

Tussen 1964 en 1967 is de kapconstructie van de Werkhovense toren gewijzigd om het nestelen van kraaien en andere vogels tegen te gaan. De mensen in de omgeving hadden namelijk van die dieren de nodige overlast. Zo klaagde men over het lawaai dat die vogels maakten en de schade die zij aan de gewassen en in boomgaarden veroorzaakten.

In 1969 heeft de toren van Werkhoven een grote onderhoudsbeurt gekregen. De gemetselde buitenwand is bij die gelegenheid bespoten met een soort deklaag van Surfakote in de kleur betongrijs. Het dak is toen voorzien van sneldekpannen. Eerst dacht men aan blauwe pannen, maar in november 1969 is die kleur in overleg met de gemeente gewijzigd in rood.

gebouwd met een diameter van ruim 6 meter. Hierdoor ontstaan er als het ware twee reservoirs in één, namelijk een binnenreservoir en daarom heen als een ring een buitenreservoir. Cirkelvormige reservoirs zijn aantrekkelijk, zowel in constructietechnische zin als voor wat betreft het materiaalverbruik. Een dubbel reservoir zoals hier is plezierig bij het onderhoud. Een van de twee reservoirs kan men inspecteren en bijvoorbeeld reinigen, zonder dat de gehele capaciteit van de toren buiten werking is.

De toren in Lopik, ook ontworpen door de heer Gerber, heeft even-

Van links naar rechts de torens te Mijdrecht, Werkhoven en Lopik.

Foto's ter beschikking gesteld door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM) te Bilthoven.

In de monumenteninventarisatie van het Bureau Monumentenzorg van de Provinciale Planologische Dienst Utrecht (inventarisatie 21 juni 1985: categorie 1) is de toren als volgt omschreven: Een vierkante, wit geschilderde watertoren met laag rood pannen tentdak, gelegen aan de Watertorenweg, temidden van weilanden, direct omgeven door een klein stukje bossage. Vlak onder het dak heeft de toren aan elke zijde twee hoge smalle ramen. Andere ramen of openingen in de gevel zijn dichtgemetseld. Het metselwerk is uitgevoerd in baksteen in staand verband.

Bouw van de toren

De watertoren in Werkhoven is gebouwd door de Betonijzerbouw Maatschappij Roelen en Heine uit Nijmegen. Van deze toren zijn dus ontwerper en uitvoerder bekend, dit in tegenstelling tot andere torens en gebouwen met een zekere historische waarde, waarvan deze gegevens niet altijd meer te achterhalen zijn. Een andere bijzonderheid is, dat ik voor dit artikel uit het familiebezit van mevrouw J.M. van Wijk-Maton uit Cothen kon beschikken over twee foto's, gemaakt tijdens de bouw van deze toren. Aan de hand van haar mondelinge informatie is de volgende, meer streek-

Bouwers van de toren op de steiger (1937). Foto ter beschikking gesteld door mevr. J.M. van Wijk-Maton te Cothen.

gebonden passage van dit artikel opgebouwd. Mevrouw van Wijk-Maton is namelijk een dochter van Cees Maton, één van de mensen die bij de bouw betrokken is geweest.

Het metselen van de toren van Werkhoven lijkt een familiezaak geweest te zijn, als men zo naar de namen en de familierelaties van de mensen op beide foto's kijkt. Op de eerste foto staat als tweede van links, met hoed, de bouwer/metselaar Henk van den Linden uit Utrecht. Geheel rechts staat als opperman zijn zwager Cees Maton uit Jutphaas op de steiger. Op de tweede foto staat, tweede van rechts, Hannes van den Linden, uit Jutphaas, sjouwerman en een broer van Henk. Henk zelf was getrouwd met Anna van Wijk. Deze had een zuster Marie, die getrouwd was met Jan van den Boogaard. Deze Jan, zwager dus van de bouwer, was afkomstig uit Cothen en wij zien hem op dezelfde foto, tweede van links (zittend). Zijn functie is niet bekend. Op deze foto komt ook Cees Maton weer voor (geheel rechts). Tot zover de lijn van broers en zusters, zwagers en

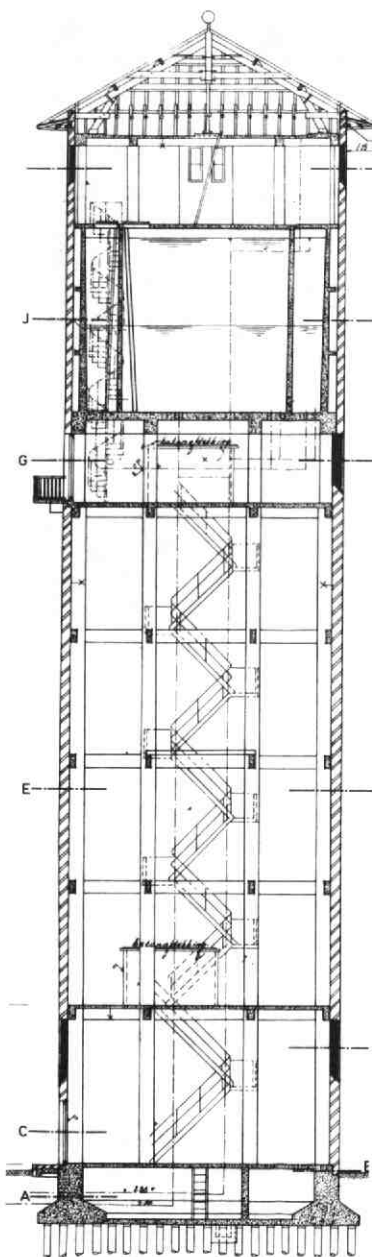
Bouwers aan de voet van de toren (1937). Foto ter beschikking gesteld door mevr. J.M. van Wijk-Maton te Cothen.

schoonzusters.

De volgende generatie treffen wij ook aan bij de bouwers. Zo brengt de hier boven genoemde Hannes van den Linden (tweede foto, tweede van rechts) zijn zoon Eef mee op het werk en die komt, uiterst rechts op de grond zittend, ook op deze foto voor. Of Eef ook werkelijk bij de bouw betrokken is geweest, is mij niet verteld. Maar deze Eef heeft een neef, die ook Eef heet, en die is een zoon van Janus van den Linden, een broer van Hannes. Laatstgenoemde Eef heeft als metselaar aan de toren gewerkt en staat op beide foto's: op de eerste foto links, op de rug gezien, en op de tweede foto als derde van links op de achterste rij.

Watertoren te koop

Het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland laat in januari 1988 aan de Gemeente Bunnik weten, dat men de toren in Werkhoven wil afstoten. Gevraagd wordt of de Gemeente Bunnik belangstelling heeft om deze toren voor de boekwaarde aan te kopen, voordat men opdracht tot bemid-

deling bij verkoop aan een makelaar verstrekt. De Gemeente Bunnik ziet geen mogelijkheid om het object te exploiteren en gaat niet op het aanbod in. Men is wel bereid om mee te werken aan een bestemmingswijziging, omdat men de vierkante witgeschilderde bakstenen watertoren beschouwt als een markant in het landschap gelegen oriëntatiepunt. Verder is men van mening dat de toren, vanwege het bijzondere type, van architectonische waarde is en in het kader van de aanleg van het drinkwaterleidingnet van sociaal-historische waarde is. Hiermede sluit men aan bij de hiervoor genoemde omschrijving van het Bureau Monumentenzorg van de Provinciale Planologische Dienst Utrecht.

Blijkens een bericht in het Utrechts Nieuwsblad is de toren in het voorjaar van 1988 door het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland voor f 70.500 verkocht aan de heer Paul Jansen, adjunct-directeur van een middelbare school in Amsterdam. Het verkoopbedrag ligt f 3,16 onder de boekwaarde. De familie Jansen wil in de toren gaan wonen. Maar die plannen worden niet verwezenlijkt, want op 22 juni 1988 staat in de Telegraaf een advertentie: BUNNIK te koop aangeboden vierkante WATERTOREN enz. enz.

Eind september 1988 verschijnt er weer een advertentie, maar nu in het Utrechts Nieuwsblad: TE KOOP Watertoren in Werkhoven, vloeroppervlak 100 m² enz. enz. Dit trekt de aandacht van de heer en mevrouw Smeulders,

← Doorsnede van de watertoren te Werkhoven.
 Fragment uit de bestektekening.
 (WMN blad nr. T-08/5, 24-6-69).

die op dat moment in Utrecht wonen.

Dan volgen de gebeurtenissen elkaar vrij snel op. In oktober 1988 komt een koopovereenkomst tot stand tussen de eigenaren de heren Hoogveld en Jansen enerzijds en de heer Smeulders en mevrouw Nagtegaal (echtgenote van de heer Smeulders) als kopers anderzijds.

De Gemeente Bunnik laat in november 1988 aan de familie Smeulders weten, dat het College van Burgemeester en Wethouders heeft besloten onder een aantal voorwaarden medewerking te verlenen aan de realisering van het bouwplan tot verbouw van de voormalige watertoren in Werkhoven. Een van de voorwaarden is, dat aan de watertoren zelf de bestemming "woondoelinden klasse IIb" respectievelijk "voor/zijtuin" c.q. "tuin zonder gebouwen" zal worden toegekend.

Op 15 december 1988 sluiten de Gemeente Bunnik en de heer Smeulders ten behoeve van het voorbereidingsbesluit een overeenkomst. De als "woondoelinden klasse IIb" aangewezen gronden zijn uitsluitend bestemd om te worden gebruikt voor een vrijstaande woning, met de daarbij behorende andere bouwwerken en andere werken. De woning moet voldoen aan de volgende bepalingen:

- a. gerekend vanaf de begane grond mag voor woondoelinden een maximale hoogte van 13 meter worden benut;
- b. zowel de lengte als de breedte van de woning dienen beide 10,50 meter te bedragen;
- c. de goothoogte van het bouwwerk mag niet meer en niet minder dan 39,80 meter bedragen en
- d. het bouwwerk dient te worden afgedekt met een kap, waarvan de dakhelling ca. 30 graden bedraagt.

Eind december 1988 dient de heer Smeulders met als gemachtigde de architect Ben van Hagen uit Utrecht een aanvraag bouwvergunning voor kleine bouwwerken in. Op het ter inzage gelegde bouwplan worden twee bezwaarschriften ingediend. In april 1989 worden bij besluit van het College van B&W van Bunnik beide bezwaarschriften ongegrond verklaard. Op 5 juni 1989 wordt de bouwvergunning verleend.

Van bedrijfsbestemming naar woonbestemming

Na het verlenen van de bouwvergunning gaan de eigenaren aan de slag. Zoals zij zelf zeggen wordt het een meerjarenplan.

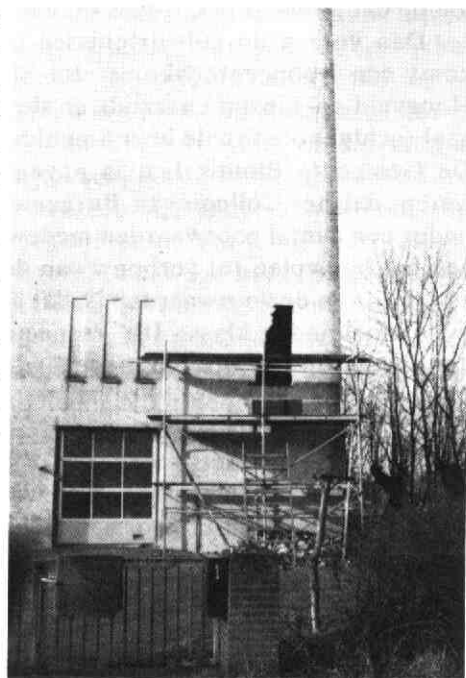
Op de begane grond zijn een entree en een garage gepland. Men gebruikt

de bestaande stalen trappen om naar de toekomstige eerste verdieping op drie meter hoogte te gaan. Deze verdiepingvloer moet geheel nieuw in de toren worden aangebracht. Op die verdieping komen een ruime badkamer met sauna, drie slaapkamers alsmede de centrale verwarming en warmwatervoorziening.

Van de eerste naar de tweede verdieping loopt weer de bestaande stalen trap. Op deze bestaande, maar nog wel te versterken vloer komt een hal met toilet, de keuken en een woonkamer met een oppervlakte van 60 m².

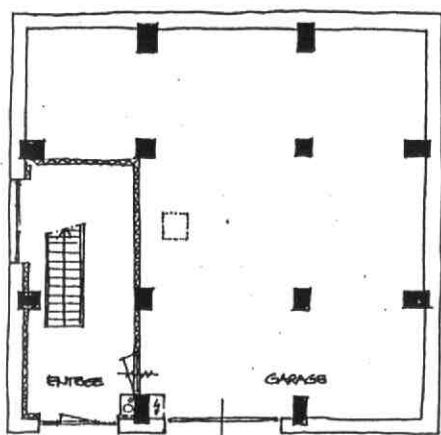
Tot zover zou men kunnen denken aan welke vorm van bouwen dan ook. Maar niets is minder waar. Men moet wel bedenken dat een watertoren gebouwd is als een bedrijfsgebouw met de daaraan te stellen eisen. Zo moest de constructie van deze toren in vol bedrijf een reservoir met water torsen, een gewicht van zo rond 400.000 kg op

ruim dertig meter hoogte. De afmetingen van de kolommen zijn er dan ook naar. En wat te denken van de isolatie? Als bedrijfsgebouw heeft men daar niet veel van te verwachten, maar voor woondoeleinden moet men andere eisen stellen. Het zal voor de familie Smeulders niet te vermijden zijn, om de gehele torenmantel aan de buitenzijde te gaan isoleren. Het behouden van de oorspronkelijke staat is mooi gezegd, maar brengt wel de nodige problemen met zich mee. In dit verband is te wijzen op de bestrijding van het vele condens- en doorslagvocht dat eigen is aan watertoren. Elke temperatuurwisseling is duidelijk te merken in de hoeveelheden vocht die op een koude toren condenseren, want spouwmuur zijn er niet.

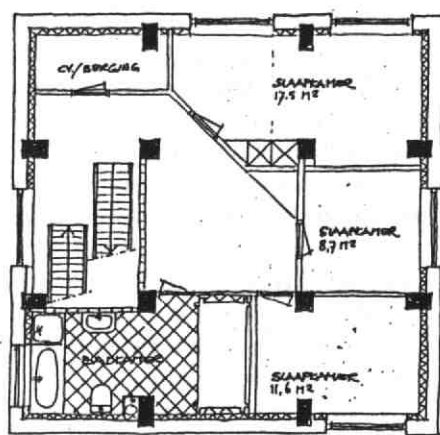

Inhakken van het eerste raam van de slaapkamer op de eerste verdieping (voorjaar 1990).

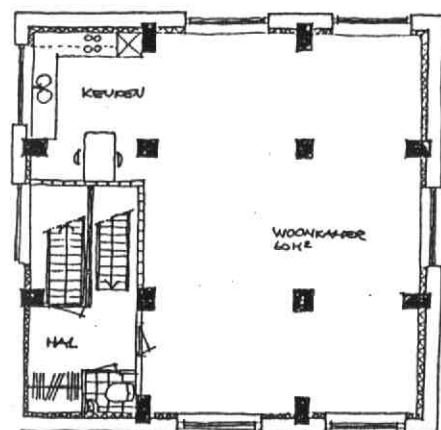
Foto gemaakt door mevr. Smeulders-Nagtegaal.

BEGANE GROND

10 VERDIEPING

20 VERDIEPING

Oorspronkelijk schetsplan voor het watertoren-woonhuis van architect Ben van Hagen.
Tekening ter beschikking gesteld door de familie Smeulders.

Kijkt u verder naar de buitenkant, dan valt op dat alle ramen van dit bedrijfsgebouw, uitgezonderd die onder het dak, dichtgemetseld zijn. Het is dan ook pikdonker in de toren. Elk raam dat de architect op papier zette, moet met kracht en vernuft uit het metselwerk van 22 centimeter dikte gehakt worden.

De heer en mevrouw Smeulders "wonen" al in de toren, maar u begrijpt dat dit dan echt tussen aanhalingstekens moet staan. Zij willen al het zware (ver)bouwwerk voor zover mogelijk zelf doen. Het verwarmingsgedeelte, zijnde vloerverwarming en warmwatervoorziening, wordt uitgevoerd door het installatiebedrijf Moesbergen uit Renswoude. Voor de kunststoframen met dubbele beglazing zorgt de Utrechtse kunststof- en timmerfabriek Groeneweg.

Het een en ander kan voor toevallige passanten niet onopgemerkt blijven. Regelmatig worden de heer en mevrouw Smeulders vriendelijk en soms opdringerig aangesproken over wat zij daar nu zoeken of te zoeken hebben in die watertoren. Het blijft natuurlijk een indrukwekkend bouwwerk en voor sommigen lijkt wonen daar een droom. Eén ding is duidelijk: wonen in de top van de toren met een kilometers ver uitzicht is niet toegestaan. Maar voordat de droom van de familie Smeulders werkelijkheid is, zullen er al weer veel mensen bij hen langs zijn geweest, en misschien vraagt iemand dan later in een telefoontje aan het Waterleidingbedrijf Midden-Nederland: "Heeft u nog een watertoren te koop?"

Medewerking

Dit artikel kon niet tot stand komen zonder de medewerking van verschillende mensen en organisaties. Met name wil ik onder dankzegging noemen: de heer en mevrouw Smeulders, Gemeente Bunnik, Waterleidingbedrijf Midden-Nederland, mevr. J.M. van Wijk-Maton, Henk van der Veen, Henk Rienks en het Rijksinstituut voor volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM).

Zoetermeer,
Ing. C.D.P. Ruckert.

Literatuur en bronnen:

- Boer, H.P.G. de (samensteller), *Bescherming van watertorens in de provincie Noord-Holland*, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem, 1988.
- Ginkel-Meester, S. van, *Bunnik, geschiedenis en architectuur*, Zeist, 1989. [Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht 3]
- Rienks, H., "Nederlandse watertorens" in *Restauratievademecum van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg*, 1989.
- Rienks, H., "Watertorens" in *Industriële archeologie*, 1989, nr. 31.
- Rodenhuis, C., "De stichting 'Drinkwaterleiding Zuid-Utrecht'" in *Water, 14-daagsch tijdschrift voor de drinkwatervoorziening*, 29 (1945), nr. 5.
- Veen, H. van der, *Watertorens in Nederland*, Rotterdam, 1989.
- Waterleidingbedrijf Midden-Nederland, *Jaarverslag 1987*, Utrecht.

Boomsoorten langs wegen in het 17de eeuwse Wijk bij Duurstede

In het stadsarchief van Wijk bij Duurstede over de periode 1300-1810 geven met name de notulen van de vergaderingen van de magistraat (stadsbestuur) informatie over de soorten bomen die langs openbare wegen werden aangeplant. De magistraat had - al dan niet door toedoen van het waterschapsbestuur - het oppertoezicht op het onderhoud, de schouw en dus ook de beplanting van wegen. Hieronder volgen enkele voorbeelden daarvan uit het tijdvak 1661-1692. Daarbij is het interessant te constateren dat de fruitteelt zó belangrijk was, dat men zelfs kersebo- men langs de stadsmuur plantte.

Op 23 september 1661 werd ene besluit genomen over het "opsieren" van notebomen langs de Steenstraat en wilgen bij de kapel. Met dit laatste woord werd waarschijnlijk het terrein van de voormalige S. Anthoniskapel bedoeld (ter plaatse van de huidige algemene begraafplaats). Op 29 oktober van dat jaar werden hagen en een besseheg langs de Hoogstraat genoemd. Op 14 april 1662 werd toestemming verleend tot het kappen van wilgen langs de Middelweg. Op 17 augustus 1663 besloten de besturen van stad en waterschap nauwlettender te gaan toezien op het kappen van bomen aan de zuidkant van openbare wegen. Waarom werden alleen de bomen aan de zuidkant genoemd? Omdat de meeste wegen kleiwegen waren - er lag zelfs geen zand op - en dus vaak modderig en vol met plas- sen. Bomen aan de zonnige zuidkant waren een belemmering voor het opdrogen van de wegen.

Op 21 april 1664 werd gesproken over essen en eiken langs de Singel. Op 10 mei van dat jaar werd besloten, dat de kramen voor de kermis geplaatst moesten worden "binnen de lindebomen". Hieruit valt op te maken dat de Markt met deze boomsoort was beplant. Op 5 november 1666 werd beslo- ten tot de aankoop van essen, die langs de Singel zouden worden geplant. Op 23 maart 1669 werd overeengekomen om kersebo- men te planten op de berm, die lag tussen de stadswal en stadsgracht. Zij dienden tien voet uit de muur en anderhalve roede (ruim vijf meter) uit elkaar te worden aan- geplaat. Op 13 oktober 1679 worden linden aan de Dijk (=Dijkstraat) tussen de Waterpoort en Vrouwepoort vermeld. Op 17 maart 1681 kreeg Jacob van Sandick toestemming zijn erf aan de westkant van de Arkgracht

(langs de Mazijk) met essen te beplanten. Op dezelfde dag was sprake van een voormalige enthof van de stad: werden hier stekken tot jonge bomen gekweekt?

Op 27 februari 1682 werd besloten, de "rijs" langs de Wijkerweg publiek te verkopen; dit waren waarschijnlijk wilgetenen die gebruik werden bij de mandenmakerij en versterking van schoeiingen. Op 14 oktober besloot men tot de aanplant van essen langs de Wijkerweg en elders. Het mag vreemd lijken dat het Wijkse stadsbestuur hier een beslissing nam over beplanting van een weg buiten zijn grondgebied, maar de weg was al in 1367 door de stad aangekocht en sindsdien door haar onderhouden. Enkele weken later, op 4 november, blijkt waar de jonge essebomen door de stad werden gekocht. Zij werden aangeschaft bij de heer van Broekhuizen (tussen Overlangbroek en Leersum) en kostten 10 gulden per 100 stuks. Essen werden volgens besluit van 10 februari 1690 ook gepoot langs de Singel. Dat fruitbomen van belang bleven wordt onder andere duidelijk op 15 september 1692: dan is er langs het Onze Lieve Vrouwe-pad (tussen kasteel en Lekdijk, bij de vroegere Onze Lieve Vrouwe-kapel) sprake van note-, kerse- en pruimebomen.

Wijk bij Duurstede,
R.J. Butterman (gemeentearchivaris).

Varia in familie-archief van Bemmell

Een familie-archief is een waardevol bezit. Ik ben in het gelukkige bezit van het archief van een familie Van Bemmell afkomstig uit Cothen. De stukken in dat archief hebben betrekking op de laatste 275 jaar. Naast de in familie-archieven gebruikelijke testamenten, boedelscheidingen, koop- en verkoopcontracten bevindt zich in bedoeld archief een aantal varia. Varia waarvan de herkomst niet duidelijk is. Wellicht kan met uw hulp daaromtrent meer duidelijkheid worden verschaft:

1. Een perkamenten omslag van een boek (20 cm breed, 32 cm hoog, 1,5 cm dik). Op de omslag staat in zwarte inkt de volgende ten dele zeer moeilijk te lezen tekst:

*Transport = boeck van de verkogte Landen der
Domeinen in den jaeren 1718, 1719, 1720, 1721.*

Heeft iemand enig idee waar dit boek thuishoort? (zie ook het volgende:)

2. Een stukje aan de voor- en achterzijde in elk twee kolommen met potlood beschreven kladpapier dat inkomsten vermeldt van allerlei kerken in de provincie Utrecht. Het kan van belang zijn te weten dat mijn overgrootvader van 1857 tot en met 1900 tiendschatter was bij het kroondomein. Mijn belangrijkste vraag is of het stuk daarmee verband houdt en uit welke periode het dateert.

Inkomsten der kerken		Deeke van S. Salvator	
Bunnik		of Oudmunster	
7 mor en pachten	f 50,75	Wijk bij Duurstede S.Jan Dooper	
pastory 11 mor. de (?)	41	kerke 359 mor	f 1890
kostery 11/2	17	S.Magdalenaas	
Cothen pastory 91/2 mor.		71/2 morg	65 keijser gul
1 een tiend en	f 12,10	vorsselaar	
kostery 11/2 en	4,10	10 merg te Cothen	f 33
overlangbroek S.Hyacinthus		H.Kruis	
past. 23 morg.		24 mor ...	f 110
koster	f 12	S.elizabets	
Nederlangbroek		12 mor 1 huis	
kerk 10 morg 2 ak een tiend		S.Thoms	
vikaris 15 morg		1/6 van vier (?) 8 morg	f 144 (?)
koster 3 hof 1 ak ...	f 20,50	S.Agathaas	
Doorn		12 morg ...	f 252
past 9 mor 1 tientje	f 125	S.Jan	
vikary 2 kore 3 morg	f 54,40	huishuure erfpacht	f 40
Driebergen		S.Barbara	
vikary 12 mor 9 ake (?)	f 98	4 morg ...	28
Leersum S. Michael		Gooy de kerk	
past 81/2 morg 9 kooren	f 50	1 morg erfpach	f 8,80
Luesden S.Atonius		pastory 22 morg	f 57,30
1/3 tienden 5 bloken van Zeist (?)		S.Anna 1 akker	f 6
81/2 morg 2 akkers	f 436	Werkhoven	
		pastory 1 tiend 3 morgen	f 56,50
		Odiijk	
		kerk 11 morg van hofs	f 49,50
		pastory 13 morg 2 ak	f 63
		koster ...	60

Houten		vikari L. Vrouw altaar
kerk 8 morg	f 34	20 morg.
pastory 81/2 m. 4 ake	f 49,80	vikary van het Gasthuis
koster 5 m	18	12 morg 1 huis
Schalkwijk S Michiel		
kerk 13 m 8 m erfpach	f 77,75	
pastory 11 m 1 tiend	48	
vikary		
1 halve hoeve 4 m ...	46	
vikary		
12 ...	48	
Dwarsdijke		
kapel ...	53,50	
vikary krijtentiend	f 115,95	
Monthoort S Jan kerk		
3 tiendblok 1 hofstede	f 292	
de koorheere		
huis en hofrenten	138	
151 mor onderand Dorpen		
vikari S.Joosten		
29 morg		
viakari S.Joris		
16 morg.		
vikari S Maagdalen		
17 morg.		
vikari S. Jakobs		
8 morg.		
vikari S. Antonius		
17 morg		
vikari Zielprose (?)		
191/2 morg.		

Leiden,
A.A.B. van Bommel.

(Adres bij de redactie, die voor doorzending
van reacties zal zorgdragen.)

Recensie

E.A. Canneman: kastelen aan de Langbroekerwetering

Het was in 1883 op een van zijn wandelingen door Nederland dat Ds. Craandijk het gebied der Langbroekerwetering beschreef in de volgende bewoordingen: "...maar nergens in ons vaderland treft men op zo korten afstand zoo veel oude torens en overblyfselen van middeleeuwschen bouwtrant aan, als aan de weg langs de kastelen".

Nu, ruim honderd jaar later, worden wij ons opnieuw bewust dat de Langbroekerwetering niet alleen uit oogpunt van landschappelijke schoonheid maar ook uit bouwhistorisch oogpunt uniek is vanwege het veelvuldig voorkomen van woontorens in dit gebied. Deze woontorens zijn de vroegste vertegenwoordigers van stenen huizen zoals die vooral in de 13de eeuw en vroege 14de eeuw werden gebouwd. Sommige van deze kasteeltjes hebben zich in hun oorspronkelijke vorm, als een alleenstaande toren op een eiland, gehandhaafd, andere zijn in de loop der geschiedenis verbouwd (aangepast aan de eisen des tijds) waardoor de oorspronkelijke opzet in meer of mindere mate zijn herkenbaarheid verloor.

Het boek *Kastelen aan de Langbroekerwetering* gaat in op de oorspronkelijke opzet en de bouwgeschiedenis van een aantal kastelen in dit gebied.

In afzonderlijke hoofdstukken wordt meer of minder diepgaand ingegaan op de essentiële overeenkomsten en verschillen tussen vijf vertegenwoordigers van deze bouwgroep, te weten Walenburg, Rijnstein, Lunenburg, Hinderstein en Weerdestein, alsmede het poortgebouw van Groenestein. De beschikbaarheid van gegevens uit bouwsporen, die pas bij restauraties al hun geheimen prijsgeven, vormt voor de auteur de reden tot het trekken van een aantal voorzichtige conclusies met betrekking tot zijn onderzoek.

Desondanks is het boek zeer lezenswaardig hoewel enige kennis van bouwen en bouwkundige terminologie bij de lezer verondersteld wordt.

De auteur, E.A. Canneman, is als hoofdarchitekt werkzaam geweest bij de Rijksdienst Monumentenzorg en als zodanig onder andere verantwoorde-

lijk geweest voor zowel de restauratie van Walenburg in 1965/1966 als voor de restauratie van Lunenburg in 1969/1970.

Deze restauraties boden hem de gelegenheid om een diepgaand onderzoek te verrichten naar de bouwgeschiedenis van deze beide woontorens.

Na zijn pensionering heeft de heer Canneman tezamen met zijn vrouw jarenlang het huis Walenburg als huurder bewoond. De fraaie rozentuin bij het huis, die enkele malen per jaar voor het publiek wordt opengesteld, is door mevrouw Canneman aangelegd.

Odijk,

Peter de Wit (bouwkundig ingenieur)

E.A. Canneman: Kastelen aan de Langbroekerwetering. Uitgave: Canaletto, Alphen aan de Rijn, 1989 in samenwerking met de Nederlandse Tuinenstichting, Amsterdam. 67 pp. ISBN 90 6469 639. f 30,=